

Els textos audiovisuals com a documents etnogràfics. Lectura des del parentiu

Jordi Grau Rebollo

UAB

Els camins que precedeixen la realització d'aquesta recerca doctoral, amb continuació postdoctoral, discorren de forma relativament independent fins al 1996. En aquell moment, jo portava ja tres anys, des del final de la llicenciatura —encara en Geografia i Història—, treballant en l'àmbit de l'antropologia audiovisual tot procurant recollir tants materials com podia, els quals sempre resultaven massa escassos, i planificant estades de recerca intenses que em permetessin completar aquesta incipient formació.

En el decurs d'aquesta fase prospectiva, intensiva en temps i resultats, s'anirien perfilant les línies generals del treball d'investigació que la doctora Verena Stolcke accedí amablement a dirigir. El germen de la tesina del màster, doncs, no fou un altre que la insatisfacció i el desconcert. Insatisfacció perquè els materials eren prou rics en anàlisis empíriques, però els mancava, tret de remarcables excepcions, una reflexió sistemàtica respecte a la inserció dels mitjans audiovisuals a la investigació antropològica gestada a partir de dissenys metodològicotècnics precisos, informats per treballs de camp específics, com també de l'aportació substantiva que investigacions d'aquestes característiques poden reportar a la teoria antropològica. El desconcert fou conseqüència de la dificultat de trobar conceptes operacionalment acotats i d'aplicació general.

De tot plegat sortí el que podríem anomenar nucli dur de les conclusions de la investigació: la conveniència de deshomogeneïtzar i diferenciar productes audiovisuals, dessacralitzar la reverencialitat excessiva envers la seva espectacularitat mediàtica i, sobretot, plantejar la necessitat de formular propostes metodològiques que permetessin la seva inserció en marcs es-

pecífics d'investigació, sobre el supòsit de partida que només llavors, quan existeix un disseny precís, una selecció apropiada de tècniques i estratègies i, per damunt de tot, una raó i uns objectius definits podran ser veritablement útils per a la persona que investiga i per a l'antropologia.

Quedava, tanmateix, tot el camí per fer. Fonamentalment, la contrastació de certes hipòtesis respecte al valor dels productes audiovisuals entesos com a documents etnogràfics, a més d'encarar l'audiovisual com a procés metodològic i tècnic d'anàlisi de fonts documentals; i, subsidiàriament, el seu rol en processos de transmissió cultural, la fecunditat de dissenys d'investigació que incloguessin la càmera com a estratègia per a la presa de dades i, finalment, els possibles usos docents del material acumulat.

Com fer-ho era una altra qüestió. I en la seva resolució influí decisivament la doctora Aurora González Echevarría quan a finals de 1995 va proposar-me que m'incorporés a l'incipient Grup d'Estudis Transculturals de la Procreació (GETP) a partir de 1996. Treballar en l'àmbit del parentiu, o més pròpiament, també en l'àmbit del parentiu va quadrar el cercle, i el disseny d'investigació que en resultaria caminaria des de llavors sobre dues potes, que en realitat aguantaven un sol cos. Es tractava, d'una banda, d'analitzar com conceptualitzem certs models i supòsits culturals sobre el domini procreatiu i de quina forma els incorporem al nostre repertori cultural de coneixement i actituds consuetudinàries. D'una altra banda, es tractava de posar a prova el valor dels productes audiovisuals (els textos audiovisuals) en tant que documents etnogràfics per a la investigació i la docència en antropologia social i cultural. El suport central sobre el qual basculava la investigació el va proporcionar el parentiu. És a dir, abordar en profunditat dos dels quatre àmbits esmentats.

L'última operacionalització o concreció residia en l'elecció de la unitat d'anàlisi. S'optà per treballar amb "Classes mitjanes urbanes autòctones de Catalunya", i es deixaren explícitament al marge sectors

rurals i classes altes, on sembla ben estudiat el pes del parentiu, així com la població immigrant, objecte d'estudi d'altres investigacions on sembla haver-se posat ja a prova la vigència i valor dels lligams familiars.

Es treballaria, a més, sobre *parelles* (heterosexuals o homosexuals, casades o no, amb fills o no) preferentment en una forquilla que compregués entre els 35 i els 50 anys d'edat. L'objectiu era doble, d'una banda no esbiaixar *a priori* aquesta categoria amb una atribució afectiva i sexual exclusiva i, d'una altra, acotar un període vital que permetés el treball amb parelles que tinguessin fills d'edats variades. D'aquesta manera, semblava possible l'estudi de les relacions canviants de parella en sectors autòctons, del pes de determinats models procreatius en les seves estratègies relacionals; i, al mateix temps, veure com això apareix als productes audiovisuals.

Però per encarar un estudi d'aquestes característiques era indispensable una familiarització i una revisió crítica de les teories del parentiu formulades i discutides en els darrers 50 anys, fent un esment especial a les formulacions teòriques que orbiten sobre el parentiu "euroamericà" (Parsons, Schneider, Strathern, Bott, Kuper, etc.) per referir-me a continuació a àmbits teòrics i empírics més propers (Espanya i Catalunya) i presumptivament més ben coneguts.

De forma paral·lela, vaig reprendre la revisió de les aportacions teòriques més rellevants en l'àmbit de l'antropologia visual des d'una perspectiva crítica però al mateix temps constructiva.

L'anàlisi sistemàtica de productes audiovisuals seria l'esglaió següent, de manera que la revisió conjunta d'aquestes fases permetés:

Un estudi de camp sobre les relacions de parentiu en les classes mitjanes urbanes autòctones que serien, podríem dir, l'encarnació tangible dels suposats models detectats en fonts documentals.

La depuració d'etnomodels procreatius destil·lats a partir dels plantejaments i situacions registrades en les produccions audiovisuals examinades.

En definitiva, es volia examinar el pes dels models folk respecte a la procreació i relacions familiars en classes mitjanes urbanes, la traducció d'aquests models en suposats patrons normatius de conducta i, per últim, el pes d'aquests models i patrons en la representació audiovisual de les classes mitjanes.

En les conclusions finals de la recerca, després d'unes conclusions generals respecte a la revisió teòrica i el treball de camp empíric amb textos audiovisuals, es proposa una reflexió final en tres aspectes:

El primer es refereix a la consideració dels textos i documents audiovisuals com a instruments de socialització i transmissió ideològica. En el procés de gestació de determinats films comercials es manifesta una voluntat explícita de transformar certes pràctiques socials (i. e. conductes homofòbiques) mitjançant la modificació de certes formes de percebre determinats fenòmens socials (i. e. emfasitzar la dimensió afectiva en les relacions homosexuals). Però això es fa, irremeiablement, des de supòsits culturals concrets, i la seva traducció pràctica s'opera en funció d'estratègies

narratològiques precises. Els seus "creadors" manifesten una clara voluntat de formació ideològica. Són productes que construeixen la seva dialògica discursiva a través de la selecció cultural de referents simbòlics i ideològics que es tradueixen *més tard* en situacions particulars.

Tot plegat permet aproximar-nos epistemològicament al text audiovisual com a document etnogràfic *també* a través del paper que fa com a visualitzador d'universos culturals i espais simbòlics multidimensionals (models de procreació, concepció diferencial dels gèneres, percepció del matrimoni com a estratègia d'aliança, etc.).

L'avantatge aparent de l'audiovisual és que *fisionomitza* i *caracteritza* determinats arquetips, i fins i tot estandarditza en aparença certs constructes simbòlics (comèdies de situació, gèneres filmics, etc.). La seva anàlisi pot ajudar-nos, parafrasejant Lévi-Strauss, des del punt de vista teòric a comprendre una mica més bé com construïm i com funciona aquesta formidable cadena de transmissió que anomenem coneixement (per descomptat, també "etnogràfic") i, des d'un punt de vista pràctic, pot ajudar-nos en la nostra disciplina a dis-

senyar una mica millor per investigar (des d'una perspectiva audiovisual i tornant a parafrasejar Lévi-Strauss) un xic menys malament o, si més no, a pensar que és necessari dissenyar bé un projecte d'investigació / filmació abans d'irrompre en el camp.

El segon, contempla l'audiovisual com un mecanisme de refracció teòrica i inducció ideològica, la qual cosa ens porta a una reconceptualització de certes dicotomies. Proposo aquesta reflexió sobre tres eixos: (1) entre *textos audiovisuals* (accepció genèrica) i *documents audiovisuals* (quan un producte audiovisual aporta informació rellevant per a la recerca o docència en curs i es fa servir, conseqüentment, amb finalitats analítiques); (2) entre *veritat* i *versemblança*: atès que la primera pretendria una aprehensió exacta d'allò que s'assumeixi "real" (en l'accepció de tot ús o comuna), en la línia del concepte "etnoveritat" que apuntà Minh-Hà, sense mediació deformadora, mentre que la segona pretén crear un efecte realista jugant amb la plausibilitat com objectiu final; i (3) entre *ficció* i *ficcionalització*. La primera es donaria quan en els textos audiovisuals no hi hagi pretensió de versemblança, plantejant situacions que no busquen enllaç conscient amb cap "veritat" de referència (en el sentit anteriorment esmentat). La ficcionalització, en canvi, s'orienta vers la consecució de plantejaments versemblants, comptant amb la reconstrucció o l'acció dramatitzada com elements a disposició de les conveniències narratives. A més, proposaria reservar, en el cas dels productes disciplinaris, el terme *ficció* a l'elaboració i plasmació de situacions no informades per prospeccions, dissenys metodològics i tècnics, ni treball de camp previs.

Sota el meu punt de vista, aquesta reconceptualització de categories contemplant la ficcionalització com una estratègia per fer visibles situacions que sense aquest recurs resultarien difícils de plantejar, ens obliga a repensar aquella vella metàfora que ens presenta el cinema com un mirall de la realitat. Perquè si el mirall retorna la llum gairebé intacta en la direcció del seu

origen, un prisma es deixa penetrar pel feix de llum, però l'allibera tot desviant la seva trajectòria inicial, modificant-lo en les seves característiques. En aquest sentit afirmo que el film és un prisma, no un mirall. I, a més, aquesta alteració conscient el beneficia, ja que li permet configurar certes representacions que, si s'assumissin reflectides i no distorsionades probablement no serien admeses.

I això és ficcionalització, no ficció, perquè no es busca la *veritat* sinó la *versemblança*, i en el cinema una situació és versemblant quan reconeixem la font original a través de la seva refracció. El film no és en cap cas un conductor neutre, ni una fotocòpia de la realitat, sinó un exercici de selecció, interpretació, intent de comprensió i voluntat d'explicació. Tot plegat no desmereix ni abjura de la seva utilitat analítica, sinó que prevé davant possibles tendències d'autenticació *a priori*.

I tercer, els films comercials poden servir per analitzar formes culturalment específiques d'operacionalització de categories ideològiques o de referents simbòlics culturalment ubicats. En altres paraules, poden ajudar-nos a visualitzar etnoconcepcions culturals, formes precises de concebre o entendre certs fenòmens socials, i examinar les seves encarnacions intencionals en productes amb expressa voluntat didàctica, d'acord amb determinats supòsits d'adequació normativa.

Amb els films disciplinaris, però, hem de ser molt més exigents ja que els és exigible un grau més alt de confiabilitat en la informació que presenten, en tant que assumeixen ser acadèmics i haver estat elaborats en projectes de recerca precisos.

Finalment, cal emfasitzar que amb aquests plantejaments no es persegueixen ni certeses ni *autenticitats* culturals, sinó mecanismes fiables d'incorporació de mitjans i productes audiovisuals a l'anàlisi i la comprensió antropològica, a més del benefici que poden reportar a l'antropologia.